

---

## МОВОЗНАВЧА СПАДЩИНА ІВАНА ОГІЄНКА І СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА НАУКА

---

УДК 821.161.2-31.09

DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21.6-15

Дар'я Бановська

ORCID 0009-0008-0786-3307,

аспірантка кафедри української мови,

Кам'янець-Подільський національний

університет імені Івана Огієнка

### ТРАНСФОРМАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ КОМПОНЕНТАМИ-МІТОЛОГЕМАМИ В РОМАНІ ЄВГЕНА ПОЛОЖІЯ «ІЛОВАЙСЬК»

У статті зроблено вибірку фразеологічних одиниць із компонентами-мітологемами, які зазнали авторських трансформацій. Проаналізовано семантичні та структурно-семантичні групи трансформованих фразеологізмів. Визначено значення й стилістичні функції видозмінених фразеологізмів у мовотворчості Євгена Положія.

**Ключові слова:** мітологема, семантичні трансформації, символи, структурно-семантичні трансформації, трансформація фразеологічних одиниць, фразеологія.

**Постановка проблеми.** У сучасній лінгвістиці актуальними є питання, пов'язані з вербалізацією культурних, етнічних і ментальних особливостей народу. Унікальним явищем, яке відбиває історичний розвиток та одночасно залишається «живим» динамічним утворенням, вважають фразеологію.

Українська фразеологічна система, як зазначає І. Огієнко, «складалася за дохристиянських часів, і має в собі багато такого, що з християнського погляду мусіло б бути перероблене, але воно позосталося незмінним» [8, с.315]. До того ж українські землі перебувають на так званому «помеж'ї цивілізацій» і тому сприятливі до іноземних віянь. Унаслідок тривалого синкретизму прадавніх вірувань,

нової державної релігії й мітологемних запозичень у складі нашої мови утворилися унікальні фразеологічні одиниці (ФО) сакрального, архетипного значення. Ідентифікувати такі фразеологізми можна за компонентами-мітологемами.

Хоча фразеологічна система зберігає архетипні одиниці, «стабільність зовнішньої оболонки багатьох фразеологічних одиниць не є абсолютною» [11, с.120]. Нові реалії життя народу, надто в кризові періоди, спричиняють посилення експресії мовлення, що сприяє індивідуально-авторському переосмисленню ФО. Для визначення авторських модифікацій застосовують терміни «трансформовані, індивідуально-авторські, okazіональні ФО, неологізми фразеологічного характеру, дефразеологізми, антифразеологізми, okazіональні фраземні деривати, а самі зміни розглядають як фразеологічні трансформації, перетворення, фразеологічні конфігурації, індивідуально-авторське оновлення ФО та ін.» [7, с.176]. Найчастіше дослідники (В. Білоноженко, Н. Венжинович, І. Гнатюк, О. Пономарів, А. Попович, В. Ужченко та інші) для позначення процесу модифікації сталих сполук використовують термін *трансформація фразеологічних одиниць*.

Питання, пов'язані з трансформацією ФО, постійно розробляють вітчизняні та зарубіжні лінгвісти. Серед українських мовознавців значний внесок у дослідження проблеми зробили М. Алефіренко, В. Білоноженко, Н. Бойченко, І. Глуховцева, С. Єрмоленко, В. Ужченко, Д. Ужченко, Л. Щербачук та інші.

На сьогодні усталеного визначення поняття трансформації ФО немає. Більшість лінгвістів, зокрема В. Білоноженко [1, с.142], О. Важеніна [2, с.242], А. Попович [10, с.36], під трансформацією ФО розуміють цілеспрямовані, стилістично зумовлені зміни структури й семантики традиційних фразеологізмів.

Дискутивним залишається питання класифікації видів трансформації ФО. Л. Скрипник уважає, що «заміна форми фразеологічних одиниць, що відбувається найчастіше внаслідок перерозкладу того самого комплексу, може торкнутися лише лексичного складу (виникають так звані лексичні варіанти), зачепити лише структуру (що зумовлює появу граматичних, або формальних варіантів), а найчастіше буває комбінованою, що веде до породження лексико-граматичних, або змішаних варіантів» [11, с.122]. О. Важеніна диференціює фразеологічні трансформації на три групи: «перша – фразеологічні варіації, друга – структурно-семантичні трансформації, третя – семантичні модифікації» [2, с.19]. В. Ужченко та Д. Ужченко поділяють трансформації ФО на зміни форм компонентів або компонентного складу ФО, контекстне обігрування ФО чи їх окремих компонентів, використання загального образу ФО [12, с.184]. Найбільш загальним та найчастіше вживаним є поділ видів трансформацій ФО на семантичні й структурно-семантичні (праці В. Білоноженко, І. Гнатюк, В. Красавіної, А. Попович, Л. Щербачук та інших).

В. Білоноженко під семантичними трансформаціями розуміє «зміни традиційної семантики фразеологізму, спричинені його актуалізацією в особливих текстуальних умовах, внаслідок чого узусальне фразеологічне значення набуває додаткових відтінків або реалізується семантична двоплановість чи то окремих компонентів ФО, чи словосполучення в цілому» [1, с.84]. Серед семантичних трансформацій ФО мовознавця виокремлює два підтипи: власне семантичні (незвичний контекст чи порушення сполучуваності) та подвійної актуалізації (сполучення прямого й переносного значень).

Структурно-семантичні трансформації В. Білоноженко визначає як перетворення форми ФО із незначними смисловими змінами [1, с.107]. До різновидів структурно-семантичних трансформацій уналежнює:

- а) лексичну зміну компонентів фразеологізмів словами вільного вжитку;
- б) поширення фразеологізму;
- в) фразеологічний натяк;
- г) контамінацію фразеологічних одиниць;
- д) еліipsis фразеологізму [1, с.108].

Незважаючи на тривалу увагу до студіювання трансформацій ФО в українській мові, багато питань залишаються відкритими: мотивація семантики; аргументація внутрішньої форми; символізм, стилістичне навантаження, функціональні особливості в сучасному усному та писемному мовленні; зокрема, потребують уваги й трансформації фразеологічних одиниць із архетипними компонентами.

**Мета статті** – опис специфіки трансформацій ФО з компонентами мітологемами в романі Євгена Положія «Лловайськ».

Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань: зібрати фактичний матеріал у аналізованому романі; з'ясувати семантику компонентів-мітологом ФО; класифікувати трансформації ФО; проаналізувати функційне навантаження ФО з компонентами-мітологемами в досліджуваному тексті.

Під час дослідження ми використовували описовий метод (теоретичне обґрунтування); вибірку й пошук одиниць (віднайдення прикладового матеріалу в тексті); метод фразеологічної ідентифікації (для інтерпретування ФО), аналіз та синтез (групування); зіставний аналіз (порівняння традиційних і оказіональних ФО), контекстуальний аналіз (для встановлення інтенцій автора), кількісний (зведення статистичних даних); узагальнення (висновкування).

Обраний роман не є випадковим. Як зазначає автор у передмові, «Лловайськ» – художній текст, роман, побудований на реальних подіях, у якому серед героїв, що мають реальних прототипів, живуть, здійснюють подвиги та помирають вигадані персонажі» [9, с.3]. Досліджуваний текст базується на інтерв'ю безпосередніх учасників подій, художньо оброблених Євгеном Положієм. Тобто в матеріалі відбито не тільки індивідуально-авторське мовлення, а й елементи загальнонародної вербалізації світосприймання в умовах війни, коли люди підсвідомо звертаються до ментального, глибинного, архетипного.

**Виклад основного матеріалу.** До трансформованих ФО Євген Положія вводить демонологічні мітологемами (*біс/чорт* – «уявна надприродна істота, що втілює зло і зазвичай зображується у вигляді людини з козячими ногами, хвостом і ріжками; злий дух, ...; уживається також як лайливе слово» [5, с.40]), теологічні (*Бог/господь* – «божество долі, щастя, блага, багатства і т. ін.; представляється небогу, знедоленості» [5, с.43; 3, с.33]), стихійні (*вода* – «символ першоматерії, плодючості; початку і кінця всього сущого на Землі» [4, с.143]; *земля* – «мати, що родить (дає) людям усе, потрібне для життя, і забирає до себе по смерті; символізує багатство і плідність» [5, с.242-243]; *вогонь* – символ «Божої сили; ... вогонь святий, тому здавна за його допомогою чинили Суд Божий, – вірили, що невинного вогонь не спалить» [5, с.105]), соматичні (*серце і кров* – символи життя [5, с.316, 536]), просторові (*некло* – «потойбічне місце під землею, куди потрапляють душі померлих грішників для вічних мук» [5, с.436]; *Батьківщина* – «вітчизна; найбільша духовна цінність для людини» [5, с.29]; *небо* – «це вогонь і вода, які є найбільшими чистителями і святителями; ... місце перебування богів» [5, с.388]) та абстрактні (*душа* – «внутрішня сутність людини» [3, с.169], *дх* – «за міфологічними або релігійними уявленнями, добра чи зла безплотна надприродна істота, що бере участь у житті приро-

ди і людини ...; разом з тим дух – посередник між душею і тілом; свідомість душі зароджується в боротьбі духу з тілом» [2, с.2008], *доля* – «добрий дух, який захищає людину» [3, с.160], «символ Вищої Сили, Бога; щастя; талану; водночас – лиха, горя, біди, нужди, злиднів; неминучості, невідворотності» [4, с.236], *життя* – «найвеличніший прояв Бога дарований усьому світову» [3, с.176]; *смерть* – «припинення існування людини, тварини; протилежне життя; кончина» [5, с.553], «страшний скелет з косою» [8, с.262]; *гріх* – «порушення заповітів Божих, релігійно-моральних догм, настанов і т. ін.; також провина, непорядний учинок тощо» [5, с.157]; *добро* – одна з двох основних етичних категорій, «усе позитивне в житті людей, що відповідає їхнім інтересам, бажанням і потребам; благо» [5, с.191], *надія* – «впевненість у можливості здійснення чогось бажаного, потрібного, приємного; сподівання; споконвіку надію вважають за опору на нелегкій життєвій дорозі» [5, с.383]).

Архетипні одиниці дозволяють автору ретранслювати складні ідеї та переживання через глибокий символізм. Використання трансформованих ФО забезпечує точне передавання емоцій, характерів героїв, подій і відтворення колориту війни. У симбіозі ці експресивно забарвлені елементи творять унікальну стилістику тексту.

Найширше в досліджуваному тексті автор використовує структурно-семантичну групу трансформацій (зафіксовано 34 одиниці). Показовим є прийом субституції, «при якому замінюється одна або кілька лексем-конституентів (субститути) ФО іншою лексемою (субституент) або іншими лексемами» [2, с.87].

Наприклад, *Ми його з-під вогню вивели, самі сюди пригнали вчора ввечері з-під... витягли з тієї чортової сраки, словом!* [9, с.270] (узуальний відповідник – *витягти з болота* – «допомогти кому-небудь вийти з принизливого становища чи позбутися злиднів» [13, с.110], за допомогою згрубілого субституента автор досягає актуалізації змісту відповідно до сюжету й відтворює жаргонне мовлення зображуваної соціальної групи).

Субституцію з метою пристосування ФО до конкретного мовленнєвого акту спостерігаємо в Євгена Положія: ... *він немов дивився очима ворога на свою колону і розумів, де слабкі місця і куди потрібно вдарити* [9, с.260] («дивитися / глянути іншими очима (іншим оком) на кого – інакше сприймати, оцінювати кого-, що-небудь, по-іншому ставитися до когось – чогось» [13, с.236]); *І тут допомогли небеса* [9, с.103] (відповідник *Бог допоміг*, фіксуємо заміну компонента за принципом синекдохи); *Однак серце їй підказувало, з хвилини на хвилину ми чекаємо на підкріплення...* [9, с.31] («серце чує (учуває) / учуло кого, чиє – хто-небудь передбачає щось, підсвідомо здогадується про що-небудь» [13, с.797]); *Вона дихала їдкими випарами, обвуглювала серце і вкладала спеченим калачиком на диван, подалі від гамору і рухів зовнішнього світу* [9, с.173] (*серце (душа) тліє* – «хто-не-будь зазнає моральних страждань, тяжко переживає» [13, с.795] – через заміну лексичного компонента відбувається підсилення драматичного ефекту); *Грім, ... ходив посеред спалених машин по чорному полю – на землі не залишилося живого місця, а що вже казати про людей* [9, с.332] (*живого місця не знайдеш на тілі (в душі, в собі)* [13, с.340] – перенесення ознаки з людини на природний об'єкт).

Фіксуємо в тексті й приклади абсолютної субституції: *Він ще не знав, що його пригоди не закінчені, і через декілька тижнів доля подарує йому можливість відповісти добром на добро, і йому випаде нагода поклопотатися про Нюсю ...* [9, с.117] (семантично ФО *відповісти добром на добро* відповідає сполученню – *платити тою самою монетою* – «відповідати кому-небудь на щось подібним вчинком, ставленням і т. ін.» [13, с.644-645].

Ми, вслід за А. Попович, розрізняємо поширення ФО (поширювачі пояснюють лише один із компонентів) та додавання факультативних частин (які входять у зв'язки з цілою ФО) [10, с.44-45]. Євген Положий у романі «Іловайськ» 22 рази вдається до поширення ФО з компонентами-мітологамами. Поширення й додавання факультативних частин автор застосовує для підкреслення або уточнення змісту, зміщення акценту та адаптування ФО під тематику війни: *Взялася і собі спробувати, і тут виявилось, що ось же вона, **справа всього її життя**...* [9, с.138] (узусь слова *справа життя* [13, с.853]); *Він любив такі тихі вечори на війні, де **доля тебе часто зводить** з неймовірно цікавими людьми ...* [9, с.144] (відповідник *доля привела* [13, с.261]); *Зовсім молодим Забара пройшов Афган, потім мріяв про оперативну роботу в міліції, але **доля розпорядилася на свій смак** – він став суддею* [9, с.257] (*доля судила* – «склалося, здійснилося щось, у кого-небудь певним чином» [13, с.261]); *У нас немає наказу відступати! – звучить патріотично, але **на душі скребуть чорні коти*** [9, с.39] (*коти на душі шкребуть у кого* – «виражає хвилювання, сум, передчуття чого недоброго» [6, с.161]); *Я стільки плакала, що **душа моя повинна була вийти** з мене разом зі сльозами* [9, с.197] (відповідник – *душа виходить* – «хто-небудь помирає, гине» [13, с.277-288]); *Він стояв під білим розквітлим абрикосом – ще молодий, упевнений у собі чоловік, з відкритим красивим обличчям, який **знає ціну життя і смерті***. [9, с.162] (*знати ціну* [13, с.342]); *Ігорю теж кортіло підійти ближче, але він немов **пустив коріння в землю** за ці хвилини розмови і став ще одним деревом на подвір'ї* [9, с.162] (*пускати / пустити коріння в що* – «приживатися, закріплюватися, обживатися де-небудь» [13, с.718], ФО набуває нового змісту – стати нерухомим, закам'яніти); *... та й усі інші їх товариші залишилися десь там, далеко, **на самому дні пекла*** [9, с.266] (*спускатися на дно* [13, с. 855]; *опуститися на дно* [6, с.106]); *... ця сцена в Стилї, що **вразила їх у саме солдатське серце*** [9, с.337] (*у саме серце; до самого серця* – «дуже сильно, надзвичайно глибоко» [13, с.798]; ***Тривога завелася в серці*** ... [9, с.235], ***Серце його незвично стисалося***, і він не міг стримати сліз за цим незнайомим йому хлопчиком, який так рано загинув [9, с.93], ... Кабан знову відчув, як ***під серцем засмокотала туга і безвихід*** [9, с.96] (*досада смочке серце* [13, с.793]; *крається серце* [13, с.792], *серце задавило* [13, с.795]); ***Серце забилося від радості***, він хотів закричати зі всієї сили: «*Я тут! Допоможіть!*» .... [9, с.285] («серце розривається (надривається) ... – хто-небудь переймається якимсь почуттям (кохання, жалю, одчаю і т. ін.)» [13, с.797], спостерігаємо конкретизацію багатозначної ФО); таку ж функцію має трансформація у ФО: *Цікаво все ж таки, як швидко і безболісно у людини стираються табу **перед лицем смерті*** ... [9, с.275] (*перед лицем* – «у безпосередній близькості до чого-небудь; перед настанням чогось, зіткненням з чимсь» [13, с.430]); *Без паспорта мене сам **біс через блокпости не провезе*** [9, с.84] (*сам чорт (біс, сатана) ногу (нози) зломить (вломить, зламає, ламає)* [13, с.951] – через додавання військових термінів зміст ФО адаптується до реалій); ***Вони вислизнули з чіпких лап смерті*** й тепер їхали додому – що могло бути на світі для них кращим фіналом у цій історії? [9, с.343] (*вирватися з лап (кігтів, лабетів) чийх, чого* [13, с.101] – додавання лексики *смерть* уточнює зміст і додає трагічності).

Відповідно до контексту поширення ФО може мати іронічний підтекст: *Сидячи на броні, Грег дивився, як ховаються російські солдати від «градів», що **від усієї гостинної української душі** навалювала їм реактивна артиле-*

рія [9, с.338] (від душі – «щиро, глибоко, сердечно» [13, с.284]). Іноді спостерігаємо антонімічні зв'язки поширених ФО з узуальним відповідником: *Він завжди посміхався, навіть у найскладніших ситуаціях ніколи не падав духом* [9, с.30] (пор. *дух падає (западає) / упав (запав)* [13, с.275]).

Прийом еліпсису («звуження рамок фразеологізму, усичення окремих його компонентів...» [1, с.130]) Євген Положій використовує не тільки для локалізації змісту, а й задля спонукання підсвідомості читача до рецепції. Наприклад, *Тут стояла на смерть і тримала оборону та частина 51-ї бригади, яку знищували росіяни 24-25 серпня* [9, с.159] (автор натякає на ФО *не на життя, а на смерть* – «не жаліючи своїх сил, не боячись за своє існування» [13, с.295]); ... *але кожного разу він стримувався – навіщо лізти людині в душу, тим більше, гарній людині* [9, с.237] (*без мила в душу лізти / влізти* – «зневажл. лестощами, хитрощами, підлабузництвом і т. ін. домагатися в кого-небудь довір'я, прихильності» [13, с.425]); ... *він слухався її беззаперечно, і за один поцілунок, не говорячи вже про два, міг продати не лише Батьківщину* [9, с.81] (конструкція *не лише... а й...* вимагає продовження, й тому читач доповнює її відповідно до власного життєвого досвіду, наприклад: *продати не лише Батьківщину, а й власну душу* – «втрачати свою гідність, давати згоду служити комусь; зрадити» [13, с.705]).

Іноді для мовної економії та створення ефекту динамічності письменник вдається до контамінації за семантичною й структурною схожістю: *Душа Мурки похолола і заповзла в п'яти* [9, с.203] (відповідники – *душа заповзла в п'яти* та *душа похолола* [13, с.278]).

З метою створення глибокого реалізму Євген Положій використовує власне семантичні трансформації ФО: *Заради бога, обережніше!* [9, с.80] («вираження застереження» [13, с.42]).

Адаптування до військової тематики спостерігаємо у вживанні ФО *Бог знає* – «ніхто не знає, невідомо» [13, с.36]: *Бог знає, що йому довелося пережити* [9, с.50]; ... *прийнявши їх або за росіян, або за сепаратистів, або бог знає, за кого* [9, с.212]; *Батько встиг побачити, як мужньо веде бій екіпаж однієї з наших бех – вони прикривали вогнем і своєю бронєю бійців, що відступали до села, бог знає, скільки життів вони врятували* [9, с.221].

Іронічного звучання набуває текст завдяки контекстуальній трансформації ФО: *«Двохсотих» сепарів – сорок два, в нацгвардії – двоє, у нас, слава богу, немає ...* [9, с.64]; *Вийшли – і слава Богу, відпочивайте, радійте життю, – убік, нібито й не на їхню адресу, зло бурмотів потертий життям майор* [9, с.272] (узуальне значення *слава богу* – «вираження задоволення, заспокоєння, морального полегшення у зв'язку з чим-небудь» [13, с.82]); *Це звучало так безглуздо, так дико, наче він вибачався за те, що три хвилини тому вбив бог знає скільки їхніх товаришів, ...* [9, с.204]; *«Бог із нею, з камерою, зате буде, що показати, коли відпустять!»* [9, с.158] (*Бог із нею* – «уживається для вираження згоди, примирення, прощення; хай буде так» [13, с.37]); ... *людину, яка опинилася тут випадково, потрапила в біду, і на цій біді, раз уже чужак тут, не гріх і заробити – з нього не убуде, а родині користь (із релігійного погляду «нажитися на біді» є гріхом – «порушенням заповітів Божих, релігійно-моральних догм, настанов і т. ін.; також провини, непорядний учинок тощо» [5, с.157], але в тексті відповідно до фразеологічного значення *не гріх* – «можна; дозволено» [13, с.199]); *Боекомплект поповнювали до четвертої години ранку: стрілецька зброя, ручні протитанкові гранатомети, по**

тисячі патронів на брата, гранати, словом, все, **чого душа побажає** і чого їм не давали на стрільбах в достатній кількості весь місяць [9, с.237] (чого душа побажає – «мати все в достатній кількості, доволі, без обмеження» [13, с.282]); *Били професійно, від душі, із знанням справи* [9, с.175] (від душі – нестримно, невимушено; з великим задоволенням [9, с.284]). Через контекстуальну невідповідність змісту семантика ФО може змінюватися на протилежну. Наприклад, узуальна ФО *заради бога* «уживається при наполегливому проханні здійснювати, робити і т. ін. що-небудь» [13, с.41], натомість автор використовує одиницю в значенні «заперечення вимоги»: *Заради бога, це ж добровільний внесок, хто скільки дасть* [9, с.87]. Або з Богом – «уживається як форма побажання успіху, удачі, позитивних наслідків у роботі, в якій-небудь справі і т. п.» [13, с.42] у Євгена Положія набуває негативного підтексту: *Тому повертайтеся з Богом, інакше я вас із агеєсу всіх тут завалю!* [9, с.336].

Прийом подвійної актуалізації використаний у тексті з метою створення множинності значення: *Артист завжди готовий прийти на допомогу, і сам часто вголос дякує Богові* [9, с.23] (у прямому значенні – звернення до певного божества; за фразеологічною семантикою *дякувати богу* – «уживається для вираження задоволення, заспокоєння, морального полегшення у зв'язку з чим-небудь» [13, с.922], що відповідає контекстуальному значенню ФО). Порівняймо з іншими прикладами подвійної актуалізації: ... *зникнуть безпілотники і його товариші встигнуть вискочити з-під мінометного обстрілу, а, дасть Бог, і з усього «котла»* ... [9, с.279] (словникове значення – «вираження сподівання на успішне завершення чогось» [13, с.39]); *Молилися Богу крихти від спаленої російськими «градами» і розчавленої танками 51-ї бригади* [9, с.149] (у прямому значенні – здійснювати релігійний обряд моління; у значенні ФО *молитися Богу* – «дуже просити кого-небудь про щось» [13, с.502]); *Бега, на яку заскочив Грег, рвонула навпростець через поле, і бійців підкидало до небес, із вихлопної труби йшов чорний їдкий дим, забиваючи носоглотку і заважаючи дихати* [9, с.207] (*підкидати до небес* – хвалити [13, с.638]).

Фіксуємо суміжне використання ФО та їх авторське тлумачення з метою уточнення змісту: ... *відправляючи їх «поближче до Бога», як він висловлювався – на шосту полицю* [9, с.177-178]; *Іронія долі. Я сам зміг допомогти лише 3 хлопцям, а собі четвертому вже нічим не можу* [9, с.39, 284] (*іронія долі* тут – «безглуздий, непередбачений, непояснимий збіг обставин» [13, с.351]); *Жодного конфлікту, душа в душу!* [9, с.239]; *Санітар не вірив своїм вухам – не святі, не мурахи і не опариші, а звичайні живі люди, з крові й плоти, стояли над ним і вели розмови* [9, с.285].

Євген Положій вводить до фразеологічної системи твору афоризми як виразники узагальнення життєвого досвіду народу, персонажів чи самого автора: *Поле перебігти – не життя прожити, особливо Кабану з його комплекцією і кулеметом* [9, с.59]; *На свій номер дзвонити він, природно, забороняв, бо це всім відомо – невчасний дзвінок може коштувати життя* [9, с.83]; *Життя – така річ, воно дорожче коштує, еге ж?* [9, с.83]. Зрідка через афоризми створюється ефект комічності: *В ній лише мертвих срати возити, – як влучно підмітив Тато....* [9, с.258].

**Висновки.** Отже, Євген Положій у текстах воєнної тематики для відтворення сучасної побутової мови активно використовує ФО з компонентами-мітологами. Пояснюємо це значущістю одиниць для підсвідомості людини, актуалізацією почуття зв'язку та приналежності до народу в екстремальних

умовах. Більшість фразеологізмів зазнали структурно-семантичних (34 одиниці) та семантичних (13 одиниць) трансформацій. За допомогою трансформацій ФО з компонентами-мітологемами автор конкретизує зміст, увиразнює мову, поглиблює символізм і відтворює колорит.

Подальші дослідження творчості Євгена Положія допоможуть виявити частотність використання ФО із компонентами-мітологемами в літературі та побутовому мовленні, з'ясувати механізми трансформацій фразеологічних одиниць.

### Список використаних джерел і літератури:

1. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ: Наук. думка, 1989. 156 с.
2. Важеніна О. Авторська трансформація загальнонародних фразеологізмів у химерній прозі Євгена Гуцала: дис. ... канд. філол. наук: спец.10.02.01 «Українська мова». Вінниця, 2018. 309 с.
3. Войтович В. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2002. 664 с.
4. Енциклопедичний словник символів культури України / ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, В.В. Куйбіди. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В.М., 2015. 912 с.
5. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
6. Коваленко Н.Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2019. 412 с.
7. Красавіна В. Авторська трансформація фразеологізмів у романі-колажі Дмитра Кешелі «Родаки». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2019. Вип. 48. С. 175-179.
8. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу: іст.-реліг. моногр. Київ: АТ «Обереги», 1992. 424 с.
9. Положий Є. Іловайськ. Харків: Фоліо. 2015. 377 с.
10. Попович А. Мовностилістичні особливості української сатирично-гумористичної прози: монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2008. 172 с.
11. Скрипник Л. Фразеологія української мови: монографія. Київ: Наук. думка, 1973. 278 с.
12. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Луганськ: Альма-матер, 2005. 400 с.
13. Фразеологічний словник української мови / уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наукова думка, 1993. 984 с.

### References:

1. Bilonozhenko, V. (Ed.). (1993). *Frazeolohichniy slovnyk ukrainskoi movy*. [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukr.).
2. Bilonozhenko, V.M., Hnatiuk, I.S. (1989). *Funktsionuvannia ta leksykohrafichna rozrobka ukrainskykh frazeolohizmiv*. [Functioning and lexicographic development of Ukrainian phraseological units]. Kyiv: Nauk. dumka. (in Ukr.).
3. Kotsura, V., Potapenko, O., Kuibida, V. (Ed.) (2015). *Entsyklopedychnyi slovnyk symvoliv kultury Ukrainy* [Encyclopedic dictionary of cultural symbols of Ukraine]. Korsun-Shechenkivskyi: FOP Havryshenko V.M. (in Ukr.).
4. Kovalenko, N.D. (2019). *Frazeolohichniy slovnyk podil'skykh i sumizhnykh hovorok*. [Phraseological dictionary of Podilsk and neighboring sayings]. Kamianets-Podilskyi: TOV «Ruta». (in Ukr.).
5. Krasavina, V. (2019). *Avtorska transformatsiia frazeolohizmiv u romani-kolazhi Dmytra Kesheli «Rodaky»*. [The author's transformation of phraseological units in Dmytro

- Kesheli's novel-collage «Compatriots»]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka*. [Scientific works of Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko]. 48, 175-179. (in Ukr.).
6. Mytropolyt Ilarion. (1992). Dokhrystyianski viruvannia ukrainskoho narodu. [Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people]. Kyiv: AT «Oberehy». (in Ukr.).
  7. Polozhii, Ye. (2015). Ilovaisk. [Ilovaisk]. Kharkiv: Folio. (in Ukr.).
  8. Popovych, A. (2008). Movnostylistychni osoblyvosti ukrainskoi satyrychno-humorystychnoi prozy. [Linguistic features of Ukrainian satirical and humorous prose]. Kam'ianets-Podilskyi: PP Buinytskyi O.A. (in Ukr.).
  9. Skrypnyk, L. (1973). Frazеологія української мови. [Phraseology of the Ukrainian language]. Kyiv: Nauk. dumka. (in Ukr.).
  10. Uzhchenko, V.D., Uzhchenko, D.V. (2005). Frazеологія сучасної української мови. [Phraseology of the modern Ukrainian language]. Luhansk: Alma-mater. (in Ukr.).
  11. Vazhenina, O. (2018). Avtorska transformatsiia zahalnonarodnykh frazeolohizmiv u khymernii prozi Yevhena Hutsala. [The author's transformation of national phraseological units in Yevgeny Hutsal's whimsical prose] [Unpublished PhD thesis]. Donetskyyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa. Vinnytsia. (in Ukr.).
  12. Voitovych, V. (2002). Ukrainska mifolohiia. [Ukrainian mythology]. Kyiv: Lybid. (in Ukr.).
  13. Zhaivoronok, V.V. (2006). Znaky ukrainskoi etnokultury: Slovnyk-dovidnyk. [Signs of Ukrainian ethnoculture: Dictionary-reference]. Kyiv: Dovira. (in Ukr.).

*Daria Banovska*

### **TRANSFORMATIONS OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH MYTHOLOGEMES-COMPONENTS IN YEVHEN POLOZHIY'S NOVEL «ILOVAISK»**

Modern linguistic science gravitates to interdisciplinary research related to the verbalization of mental, historical, and ethnic features of the people. An important place in this paradigm is occupied by phraseology, which is a dynamic structure that preserves traditions and quickly absorbs new realities. In the structure of phraseology, archetypal units are often used, one of the leading places among which is occupied by mythologemes. Phraseological units with mythological components become especially relevant in the texts of subjects related to extreme life situations, when subconscious processes of turning to the primary sources of existence are activated in people.

The article is aimed at the classification, analysis and interpretation of the transformations of phraseological units with mythological components in Yevhen Polozhiy's text «Ilovaisk». The survey describes the trends and problematic issues relevant in modern phraseological studies; the relevance and importance of the mythological component for people during the war is determined; available classifications of transformations of phraseological units according to various criteria are given; 47 phraseological units with mythologeme components are grouped according to the recorded type of transformations (semantic or structural-semantic); interpretation and analysis of units is provided; the research results are summarized.

In the composition of transformed phraseological units Yevhen Polozhiy introduces demonological (devil/devil), theological (God), elemental (water, earth, fire), somatic (heart and blood), spatial (hell, Motherland, sky) and abstract (soul, spirit, fate, life, death, sin, good, hope) mythologemes.

The majority of phraseological units underwent structural-semantic transformations (34 units), fewer cases of semantic transformations were recorded (13 units). Mostly, the author resorts to transformations to create irony, deepen the content, specify the content or adapt the phoraeologism to a specific speech situation.

The author concludes about the trends of using transformed phraseological units with mythological components in artistic and everyday speech; stylistic functions of the studied units and their significance for revealing the topic, idea and problematic of the text.

**Key words:** mythologemes, phraseology, phraseological units, symbols, grammatical and content fusion of elements.

*Отримано: 06.09.2024 р.*

УДК 811.161.2'276.12:821.161.2...А

DOI: 10.32626/2309-7086.2024-21.15-23

**Евеліна Босва**

*ORCID 0000-0002-6431-6413,*

*кандидат філологічних наук, доцент,*

*ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний  
університет імені К.Д. Ушинського»*

**Жанна Горіна**

*ORCID 0000-0001-5875-3601,*

*кандидат педагогічних наук, доцент,*

*ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний  
університет імені К.Д. Ушинського»*

## **ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ ТЕКСТУАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУРЖИКУ: СПОКУСА ЕПАТАЖНОЇ ГРИ**

Статтю присвячено аналізу функційних особливостей суржикізмів в ідіолекті О. Денисенка, який текстуалізує цей мовленнєвий субкод не тільки з метою передати мовні реалії сучасного суспільства, а і з метою створення епатажності. Доведено, що «суржикове» мовлення відіграє визначальну роль в організації структурно-семантичної єдності твору письменника, створює у поєднанні з іншими образотворчими елементами комічний підтекст. Проаналізувавши звуковий і морфемний склад суржикізмів у комедії «Травень-вересень», було виокремлено та схарактеризовано 9 груп лексики цього субкоду, що засвідчують існування певних механізмів утворення суржику. Здійснений докладний аналіз має забезпечити розуміння таких механізмів і повне викорінення спотвореного мовлення з ужитку адресата.

**Ключові слова:** суржик, мовленнєвий субкод, художня текстуалізація, літературна мова, засіб характеротворення, неологізми, звуковий і морфемний склад суржику.

«Таїна людини розкривається через мову, таїна мови – без'язика. Побачивши, що мова без'язика, людина стала розмірковувати про мову і створювати мову про мову» – цей влучний вислів Л. Ставицької [4, с.20] підтверджує необхідність вивчення будь-яких мовних явищ. На превеликий жаль, наукове дослідження суржику в радянському мовознавстві не провадилось. Надто явно це скалічене мовлення частини українського соціуму самим фактом свого існування спростовувало офіційну псевдоісторію гармонійної двомовності і «благоговірності» впливу російської мови на українську.

**Постановка проблеми.** Представлена розвідка присвячена комплексному вивченню функційних особливостей такого спотвореного явища, як суржик, в ідіолекті О. Денисенка. Зародки суржикізації, які становили загрозу україн-